

РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПІ RELIGIOUS ASPECT OF POLITICAL AND LEGAL INTEGRATION IN EUROPE

Ермакова А.С.,

докторант

Інституту законодавства Верховної Ради України

У статті розглянуто еволюційну концепцію моделей європейської інтеграції, що формувалися під впливом церкви. Окремо проведено аналіз суспільно-політичних поглядів, центральне місце в яких посідала ідея європейської інтеграції. Установлено, що всі вони акцентували увагу на спільності системи морально-етичних цінностей європейських країн, сформованих під впливом католицької церкви. Відтак саме вони мали стати центральним стрижнем у процесі формування майбутньої єдиної європейської цивілізації. Визначено основні завдання, які вирішувались церквою в її прагненні до інтеграції європейських держав. Крім того, зроблено спроби виокремити та детермінувати релігійний фактор європейської інтеграції, а також розкрити роль Ватикану й католицької церкви загалом як каталізатора інтеграційних процесів. Також проаналізовано механізми впливу релігійного фактора на процеси правового забезпечення інтеграції в Європі.

Ключові слова: релігійний фактор, міждержавна інтеграція, євроінтеграційні процеси, Європа, Європейський Союз, християнська церква, католицька релігія, Ватикан, система цінностей, суспільно-політичні погляди.

В статье рассмотрена эволюционная концепция моделей европейской интеграции, которые формировались под влиянием церкви. Отдельно проведен анализ общественно-политических взглядов, центральное место в которых занимала идея европейской интеграции. Установлено, что все они акцентировали внимание на общности системы морально-этических ценностей европейских стран, сформированных под влиянием католической церкви. Поэтому именно они должны были стать центральным стержнем в процессе формирования будущей единой европейской цивилизации. Определены основные задачи, которые решались церковью в ее стремлении к интеграции европейских государств. Кроме того, предприняты попытки выделить и детерминировать религиозный фактор европейской интеграции, а также раскрыть роль Ватикана и католической церкви в целом как катализатора интеграционных процессов. Также проведен анализ механизмов влияния религиозного фактора на процессы правового обеспечения интеграции в Европе.

Ключевые слова: религиозный фактор, межгосударственная интеграция, евроинтеграционные процессы, Европа, Европейский Союз, христианская церковь, католическая религия, Ватикан, система ценностей, общественно-политические взгляды.

Considers the evolutionary concept of European integration models formed under the influence of the church. Separately, an analysis of the socio-political views, central to which took the idea of European integration. Established that they are focused on the common system of moral and ethical values of European countries formed under the influence of the Catholic Church. So they have become a central core in the formation of the future common European civilization. In the article the basic tasks solved Church in its effort to integrate European countries. In addition, an attempt to isolate and determination religious factor of European integration, as well as reveal the role of the Vatican and of the Catholic Church in general as a catalyst of integration processes. Also analyzed the mechanisms of influence of the religious factor on legal support integration processes in Europe.

Key words: religious factor, interstate integration, European integration, Europe, the EU, the Christian church, the Catholic religion, the Vatican, values, socio-political views.

Актуальність теми. Інтеграційні тенденції в Європі мають під собою надзвичайно широке підґрунтя, що сформувалося в процесі еволюції політико-правової думки та соціально-економічних процесів і охоплювало в кожному історичному вимірі велику кількість державних утворень. Причини інтеграції в різні періоди європейської історії відрізнялися в силу зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних умов, але базис для інтеграції завжди формувався на засадах спільності інтересів. Інтеграція не є кон'юнктурним явищем, тому варто розуміти, що співіснування в межах нового інтеграційного об'єднання є серйозним викликом для кожної держави. Проте ризик втрати національної ідентичності нівелюється ефектом інтеграції. Стійкість інтеграційного об'єднання зумовлюється стратегічними цілями, які ставлять перед собою державні утворення, і досягається за рахунок спільності

культурного, соціально-економічного, політичного й, безумовно, релігійного простору. Але якщо спільність економічних, соціальних, політичних рис можна розглядати як передумови інтеграції, то культурний і релігійний фактори є об'єднувальним вектором, який формує спільну суспільну свідомість націй, що інтегруються.

Протягом тривалого часу європейської історії саме релігія була мірилом світоглядного континууму в різних країнах, відтак спільність віросповідання можна назвати рушійною силою в процесі об'єднання. Незважаючи на те, що нині церква не має такого впливу на суспільну свідомість, спільність релігійних поглядів продовжує залишатися потужним каталізатором сучасних інтеграційних процесів.

Проблема пошуку зв'язуючих елементів між розвитком релігії й церкви, з одного боку, та іде-

ями загальноєвропейської інтеграції – з іншого, відображено в роботах багатьох учених. Потрібно виокремити праці вітчизняних (Н.Л. Штурмак, М.В. Лубська, О.М. Биков) і закордонних (К.А. Писенко, С.Ю. Садченков) правників, присвячені проблемам регулювання державно-релігійних відносин і співвідношення права та релігії; роботи таких західних і вітчизняних філософів, як Дж. Алмонда, А.В. Арістова, Т. Вудса, праці політологічного спрямування Є.С. Елбакяна, Є.В. Жосул, М.Ю. Шульги й ін.

Метою статті – визначення впливу релігійного фактора на процеси політичної та правової інтеграції в Європі. Предметом у цьому контексті буде сукупність інструментів і механізмів забезпечення європейської інтеграції на засадах релігійної спільності.

Виклад основного матеріалу. Взаємна інтеграція різних держав завжди розглядається в історичному контексті як ознака інтенсивного прогресу політичних та економічних систем. Якісна трансформація моделей державотворення й організації суспільних відносин у країнах, об'єднаних спільними цілями цивілізаційного розвитку, потребує існування єдиного вектора, «уздовж» якого власне й відбуватиметься інтеграція. Окрім економічного базису, у вирішенні гострих соціальних проблем або необхідності подолання наслідків негативних публічно-політичних явищ в основі об'єднувальних процесів мають лежати чинники, які створюватимуть підґрунтя для подальшого розвитку в умовах уже нового інтеграційного об'єднання. Іншими словами, необхідний суспільний, ментальний, юридичний і культурний орієнтир або навіть лаг, який здатен згрупувати навколо єдиної ідеї різні національні, етнічні, мовні групи, що являють собою сутність народностей держав, які інтегруються. Протягом останніх кількох століть таким лагом стає ідея побудови правової держави та громадянського суспільства, але до появи відповідних політико-правових теорій провідне місце в системі світоглядних орієнтирів посідала релігія.

Відтак об'єднання держав було можливим виключно під проводом і з дозволу церкви. Незважаючи на майже абсолютну відсутність власної державності, католицька церква все ж стала тією наддержавною інституцією, яка за рахунок мережевої організації власної діяльності досягла надзвичайного рівня інтеграції в усіх сферах суспільного життя, починаючи із періоду раннього середньовіччя.

Як демонструють у своїх роботах М.В. Лубська [6] та С.В. Місевич [9], подібне звеличення католицької церкви стало можливим в умовах існування спільного європейського правового простору, яким за відсутності класичного світського законодавства ставало канонічне право. Нерозривний зв'язок канонічного права з християнством, а відтак із його релігійними догматами й становлення особливого політико-правового статусу Папства і його ієрархізація – усе це забезпечило Ватикану необхідний рівень впливу на суспільно-політичні процеси в період Середньовіччя майже по всій Європі [6, с. 147–160; 9, с. 117–120].

Надалі головна роль церкви в суспільних відносинах лише укріплювалась, а ідеї середньовічних учених-мислителів та апологетів канонічного права, зокрема патристиків і схоластиків, сприяли остаточному оформленню теологічної теорії походження держави, а відтак і апіорності провідного місця церкви в ідеях інтеграції європейських держав.

Як зазначає Ю.А. Борко, перші проекти об'єднання європейських держав сягають тих часів, коли на порівняно невеликій, але вже густонаселеній території з'явилося безліч державних утворень, що зумовлювало постійну напруженість і суперництво між ними, яке регулярно переростало у воєнні конфлікти. У прагненні усунути цю роздробленість і створити об'єднання духовно пов'язаних європейських держав, власне, і полягає сутність того, що згодом стало відомо як європейська (пан-європейська) ідея – проект добровільного об'єднання європейських держав. У цих проектах поступово виявлялося усвідомлення духовної спільності європейських народів, їхніх єдиних цивілізаційних коренів. У свою чергу, духовна спільність забезпечувалася передусім єдністю релігії – християнством і такою його гілкою як католицизм. Католицька церква спочатку відіграла провідну роль у проголошенні та розвитку «європейської ідеї», оскільки ще з Х ст. стала єдиним загально визначним міжнародним інститутом, авторитет якого поширився майже на весь європейський регіон. У результаті цього поняття «християнський світ» асоціюється, як правило, з поняттям «Європа» [3, с. 46].

Підтвердження цього знаходимо в працях Ю.О. Матвеевського. Дослідник акцентує увагу на фактах, які свідчать, що вже в 1306 р. французький політик і юрист П'єр Дюбуа запропонував Філіпу IV Красивому, тогочасному монарху Франції, створити «християнську республіку», яка керувалася б асамблеєю європейських принців. Але ця ідея була втілена спочатку лише в процес управління самої французької держави за часів, коли король був найбільшим і найвпливовішим сюзереном, однак васальні князівства, герцогства, графства тощо вели постійну політичну боротьбу за владу. Надалі ж ідея об'єднання різних монархій виявилася нежиттєздатною через різність векторів інтересів провідних престолів Європи [7, с. 10–11].

У середині XV ст. король Богемії Іржі Подебард виступив на підтримку політичного об'єднання християнських держав у Центральній Європі для протистояння зовнішнім загрозам. Але в цей період набирала оберті політична боротьба за відновлення могутності становища Імператора Священної Римської Імперії, а відтак будь-які інші ідеї інтеграції відкидалися [4].

Пізніше в XVI–XVII ст. ідеї міждержавної інтеграції з різними моделями організації політичних і соціально-економічних процесів пропонувалися багатьма мислителями та діячами церкви. Особливої актуальності вони набули в XVII ст., що пояснюється виникненням серйозної загрози для католицької церкви у вигляді Османської імперії зокрема й ісламу за-

галом. Так, у 1623 р. паризький чернець Емерік Крюс опублікував звернення до Папи Римського та європейських монархів із закликом створити міждержавну асамблею для встановлення загального миру і свободи торгівлі в усьому світі. У 1638 р. радник французького короля Генріха IV герцог де Сюллі запропонував створити конфедерацію європейських держав для спільної боротьби проти Османської імперії. У 1690 р. англійський квакер У. Пенн закликав покінчити з «мозаїкою держав» у Європі й створити Європейську лігу або конфедерацію на чолі з парламентом. У 1712 р. французький дипломат і філософ абат Ш. де Сен-П'єр виступив із планом об'єднання Європи («Проект вічного миру в Європі») [7, с. 10–11].

Спільною рисою означених вище ідей інтеграції на Європейському континенті є те, що провідне місце в них відводилося саме католицькій церкві. На неї покладалася роль морального мірила, світоглядного орієнтира та політико-правового ідеалу новоствореного інтеграційного утворення, що має сприяти подоланню міжетнічних і міжкультурних бар'єрів у розвитку єдиного європейського суспільства. Що ж стосується юридичного аспекту, то створення єдиного правового поля відбувалося саме за допомогою канонічного права. В умовах майже релігійного фанатизму канонічне право через свій тісний зв'язок із релігійними догмами забезпечувало регулювання суспільних відносин шляхом безпосереднього застосування основних християнських заповідей.

Отже, той факт, що в основу можливої інтеграції мала покладатися ідея поширення християнства, свідчить про значний вплив церкви на європейські монархії, а відтак і на державне управління й організацію суспільних процесів. Церква перетворювалася на потужний наддержавний інститут, який консолідував зусилля європейських держав, акумулював зовнішні політичні орієнтири та формував загальноєвропейський вектор розвитку.

У цьому контексті варто звернутися до ідей Т. Вудса і Дж. Алмонда, які, зокрема, указують на те, що однією з функцій релігійного фактора євроінтеграції є світоглядна функція, яка створює власну картину світу, що впливає на ставлення людини до дійсності, на її орієнтації, установки й поведінку. При цьому організація суспільства гомеостатична, оскільки створюється суспільно-доцільною, тобто політично зумовленою, діяльністю окремих людей, що не припускає будь-якої межі його [суспільства] існування. На стику цих факторів з усією очевидністю виявляється суттєва обставина: соціально-ефективна діяльність, тобто така, що забезпечує наступність і безперервність людської історії, можлива лише в тому випадку, якщо її мотиви виходять за межі кругозору і турбот конкретного індивіда як випадкової, кінцевої істоти, а одухотворяються уявленнями про себе як необхідної ланки – творця безсмертного людства. Це досягається шляхом трансцендування, тобто визнання якоїсь «іншої» реальності – цінностей та ідеалів, що «переважають» над інтересами й турботами кінцевого індивіда і становлять його «кінцеву турботу». Це завдання неможливо вирішити без формулюван-

ня деяких безвідносно-позачасових цінностей, норм, заповідей, не вводячи в тканину культури поняття «абсолюту», відчуття позачасовості – вічності. У світлі вищевикладеного складно переоцінити значення релігійного фактора в створенні та збереженні європейської цивілізації загалом і в спробах поширення ідей інтеграції європейського суспільства зокрема. Так, західна цивілізація отримала від католицької церкви такі інститути, як вища освіта й наука, благодійність і меценатство, основні принципи цивільного й міжнародного права та основи економічної теорії тощо [11; 4].

Потрібно зазначити, що католицька церква, пропагуючи ідеї єдиної Європи, мала власні причини й цілі, досягнення яких сприяло б не лише поширенню та закріпленню християнства як провідної європейської релігії, а й підсилювало б політичний вплив Папи Римського на весь Європейський континент. З огляду на це доходимо висновку, що основними завданнями, які вирішувались церквою в її прагненні до інтеграції європейських держав, були такі:

- зупинення поширення процесу секуляризації суспільних процесів і громадянських інститутів;
- клерикалізація публічно-політичних інститутів і намагання поставити світські органи державної влади в залежність від церкви;
- зупинення процесів церковного розколу, появи нових течій у християнстві: протестантизму, лютеранства, англіканства, кальвінізму тощо;
- поширення церкви як єдиної установи, що забезпечує задоволення попиту суспільства на духовні цінності;
- уніфікація правового регулювання всіх сфер суспільних і публічно-політичних відносин на засадах канонічного права.

Отже, обґрунтовано можна стверджувати, що християнська церква намагалася фактично підпорядкувати собі всі європейські монархії за рахунок теорії теологічного походження держави та права. Уособлюючи в собі намісника Божого, Папа Римський позиціонувався як найавторитетніший правитель, якому мали підкорюватися всі інші монархи, оскільки лише Папа мав мандат на видання, тлумачення і правозастосування норм канонічного права [2, с. 10–15].

Але із розвитком наукового підходу до сприйняття навколишнього світу, а також із поширенням ідей скептицизму й раціоналізму церква почала втрачати власні позиції універсальної наддержавної інституції. Її вплив на публічно-політичні та соціально-економічні процеси також зменшився, що вимагало від очільників католицької церкви оперативного реагувати на виклики зовнішнього середовища, і поступово вона перетворювалася в глобальну мережеву організацію.

На відміну від церкви як інституційного утворення, значення релігії в суспільних процесах не змінюється. Вона продовжує виконувати аксіологічну функцію, визначаючи мінімальні вимоги до рівня суспільної моралі та культурного розвитку нації. Відтак відбувається проникнення системи релігійних цінностей у сферу закону. Законність не може

існувати без моральності, а мораль – сутність емпіричних здобутків суспільства, які формувалися переважно саме під впливом релігії. Проникаючи в процеси формування громадянського суспільства та правової держави через систему права, релігія виходить на новий рівень впливу на свідомість особи, ототожнюючи власну дихотомну систему «добро-зло» із такими категоріями як «моральність», «порядність», «законність» [5].

Оскільки в процесі інтеграції європейських держав виникла необхідність створення єдиної системи законодавства, то зрозуміло, що постало питання стосовно пошуку усередненого орієнтиру для нової моделі загальноєвропейського права. Таким орієнтиром стала загальна система цінностей, притаманна європейському суспільству, із невеликими варіаціями, пов'язаними із національними, ментальними й культурними особливостями розвитку внутрішньодержавних процесів. Але, як уже зазначалося вище, загальні орієнтири та контент цієї системи сформувалися під великим впливом християнства.

Пильна увага католицької церкви до соціально-політичних і політико-економічних проблем, пов'язаних з інтеграційним процесом у країнах Європи на сучасному етапі, доводить, що Ватикан не тільки володіє інформацією про те, що відбувається, й і, усвідомлюючи необхідність власного оновлення, у багатьох випадках передбачає і задає вектори суспільно-політичної активності християнсько-демократичних партій. Так, II Ватиканський собор (1962–1965), ініціювавши процес “*Aggiornamento*”, що буквально означає «Приведення у відповідність із сьогоденням», водночас запустив процес еволюції соціальної доктрини католицизму: підписана в ході Собору енцикліка “*Pacem in Terris*” («Мир на землі», 11 квітня 1963 р.) була проникнута прагненням до миру, хоча в більш ранній енцикліці “*Mater et Magistra*” вже містилися свіжі підходи й інтерпретації соціальної позиції католицизму, наприклад, щодо державної підтримки аграріїв, податкової реформи, соціального забезпечення та регулювання цін. Папа Римський Павло IV, що змінив Іоанна XXIII, здійснив практичні кроки у визначенні основних соціальних проблем людства в енцикліці “*Populorum Progressio*” («Про прогрес народів», 26 березня 1967 р.). У 1981 р., на третьому році понтифікату, соціальну енцикліку “*Laborem exercens*” («Здійснюючи працю») видав Папа Римський Іоанн-Павло II, на час якого припали “*Sollicitudo rei socialis*” («Турбота про справи соціальні») в 1987 р. й оприлюднена в 1991 р. до сторіччя “*Regum novarum*” “*Centesimus annus*” («Сотий рік»), яка розкрила фундаментальні питання морального вчення римо-католицької церкви, “*Veritatis Splendo*” («Сяйво істини», 1993) та енцикліка про фундаментальні питання, що стосуються цінності, гідності й недоторканності людського життя “*Evangelium Vitae*” («Євангеліє життя», 1995 р.) [10, с. 62–64; 8, с. 356–357].

Отже, можна дійти висновку, що католицька церква продовжує намагатися впливати на публічно-політичні та соціально-економічні процеси в єдиній

Європі, щоправда, цей вплив не настільки очевидний і найчастіше виявляється в поширенні релігійної доктрини як альтернативи наявній системі моральних і етичних цінностей сучасного інформаційного суспільства.

Особливу увагу варто звернути на те, як саме релігійний фактор впливає на інтеграційні процеси, який механізм цього впливу. Так, екстраполяція релігійних норм і церковного права на сучасні публічно-політичні процеси дає змогу щонайменше здійснити пошук тих чи інших правових конструкцій і навіть нового конкретного змісту правових норм. Буде не зовсім коректно стверджувати, що релігія залишається, як і в добу Середньовіччя, певним джерелом формування імперативу поведінки суб'єктів суспільних відносин, але певною мірою саме церковне право, особливо його прогрес, під впливом зміни світоглядних орієнтирів та поширення наукової парадигми світосприйняття надає можливість по-новому поглянути на процес формування єдиного морально-етичного вектора розвитку європейських націй. Церква засобами проповідей, у яких загострюється увага на найбільш значущих проблемах сьогодення, шляхом нової інтерпретації відомих релігійних текстів і канонічного права, а також за рахунок впливу на людські потреби в духовній складовій пропонує власні вирішення цивілізаційних проблем. Ці рішення хоча й не відповідають таким критеріям сучасної парадигми європейської інтеграції, як раціоналізм, прагматизм, утилітаризм, але несуть у собі гуманізм і є соціоорієнтованими, що відповідає новітній європейській філософії, провідне місце в якій посідає громадянське суспільство.

З огляду на це філософський контекст євроінтеграційних процесів зумовлює постулат щодо неможливості або неприйнятності інтеграції в європейську спільноту держави з офіційною нехристиянською релігією. Прямої такої заборони чи обмеження, звісно, не існує, оскільки це, по-перше, не демократично, по-друге, суттєво викривляє концепцію прав і свобод людини та громадянина, у якій свобода совісті й віросповідання посідають одне з провідних місць.

Офіційна позиція Європейського Союзу полягає в тому, що інтеграція можлива лише за умови досягнення низки соціально-економічних і публічно-політичних критеріїв, що мають об'єктивний характер та впливають саме на рівень розвитку демократії в тій чи іншій державі. Водночас зрозуміло, що вплив релігії на формування системи суспільної моралі й ціннісних орієнтирів цивілізаційного розвитку зумовлює апріорну полярильність векторів процесів державотворення в країнах із різними превалюючими релігіями.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що християнська церква тривалий час відігравала одну з провідних ролей у процесі розвитку європейських країн. Її спрямовуючий та регулювальний вплив зумовлював форму та методи державного управління, а догмат віри визначав морально-етичні ідеали суспільства. З огляду на це система права розвивалася в такий спосіб, щоб повністю забезпечити потребу в клерикалізації світського життя. Але зміна суспіль-

ної свідомості під впливом ідей просвітників спричинила відхід церкви на другий план і поступову секуляризацію публічно-політичних процесів.

Проте той внесок, який зробила християнська релігія в процесі становлення загальноєвропейських цивілізаційних цінностей, не варто недооцінювати. Сучасна інтеграція держав і створення Європейського Союзу стало своєрідним продовженням та втіленням ідей пан-європейської нації, формування якої неможливе без спільності культурних і ментальних

детермінант. Саме тривалий історичний період панування християнства й дав поштовх до формування єдиного духовного простору, у межах якого визначився морально-етичний концепт європейської цивілізації, що надалі вплинуло на критерії та принципи розвитку європейського права. Отже, релігія спочатку через інституційну складову у вигляді церкви, а потім через філософсько-правовий інструментарій так чи інакше впливала на інтеграційні процеси, що мали місце на Європейському континенті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биков О.М. Конституційно-правові основи державно-релігійних відносин у країнах із полірелігійним складом населення / О.М. Биков // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право» / ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2011. – Вип. 165. – Ч. 1. – С. 29–36.
2. Биков О.М. Проблеми взаємовідносин держави і церкви: концептуальні засади / О.М. Биков // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: зб. наук. пр. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2011. – № 2 (19). – С. 10–15.
3. Борко Ю.А. От европейской идеи к единой Европе / Ю.А. Борко. – М., 2003. – С. 46.
4. Вудс Т. Как Католическая Церковь создала Западную цивилизацию / Т. Вудс. – М., 2010. – 245 с.
5. Жосул Е.В. Роль религиозного фактора в процессе политической интеграции в Западной Европе / Е.В. Жосул // «Плехановские чтения»: сборник материалов международной конференции. – Нижневартовск, 2004.
6. Лубська М.В. Релігійні витоки держави і права / М.В. Лубська // Лубський В.І. Соціологія релігії / В.І. Лубський, В.М. Козленко, Т.Г. Горбаченко. – К., 1999. – С. 147–160.
7. Матвеевский Ю.А. Европейская интеграция в исторической ретроспективе / Ю.А. Матвеевский. – М., 2011. – С. 10–11.
8. Митрохин Л.Н. Христианские ценности на рубеже III тысячелетия / Л.Н. Митрохин // Вопросы религии и религиоведения. – Вып. 1: Антология отечественного религиоведения / сост. и общ. ред. Ю.П. Зуева, В.В. Шмидта. – Ч. 2: Институт научного атеизма, Институт религиоведения АОН при ЦК КПСС. – М., 2009. – С. 355.
9. Місевич С.В. Поняття джерел канонічного права / С.В. Місевич // Ерліхівський збірник юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Вип. 3. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 117–120.
10. Элбакян Е.С. Изучение религии в научной парадигме: общее и особенное / Е.С. Элбакян // Евразия: духовные традиции народов. – 2012. – № 1. – С. 62.
11. Almond G.A. The Political Ideas of Christian Democracy / G.A. Almond // The Journal of Politics. – 1948. – Vol. 10. – № 4. – P. 734.